

**ԱՊՐԲԵՋԱՆԻ ՀԱԿԱՀԱՅԿԱԿԱՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ «ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ» ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ
ՇՐՋԱՆԱԿՆԵՐՈՒՄ**

Բանալի բառեր՝ Ադրբեջան, քաղաքական իսլամ, իսլամական համագործակցություն կազմակերպություն, իսլամական համերաշխություն, Ղարաբաղյան հիմնախնդիր, հակահայկական քաղաքականություն

Ադրբեջանի Հանրապետության հակահայկական քաղաքականության նշանակալի գործոններից է իսլամական երկրների հետ արտաքին հարաբերությունների կառուցման հիմքում իսլամի քաղաքական պոտենցիալի ներդրումը: Ադրբեջանի անկախացումից հետո Իսլամական աշխարհի անբաժան մի մաս կազմելուն ուղղված պաշտոնական քայլերը և իսլամական սկզբունքներին իր հավատարմությունը ցույց տալու նկրտումները նախ և առաջ միտված են Ղարաբաղյան պայքարում ապահովելու իսլամական երկրների ռազմական, քաղաքական, տնտեսական աջակցությունը: Հետևաբար չենք կարող խորքային և բազմակողմանի պատկերացում կազմել Ադրբեջանի հակահայկական ռազմավարության մասին՝ առանց դիտարկելու իսլամի քաղաքական գործոնը և դրա շահարկումը իսլամական միջազգային ամենախոշոր կազմակերպության՝ «Իսլամական համագործակցություն» կազմակերպության շրջանակներում:

20-րդ դարի 60-ականների վերջերին և 70-ականների սկզբներին իսլամական շարժումների ակտիվացումը և դրանց ազդեցությունը միջազգային հարաբերությունների համակարգի վրա ձևավորեցին աշխարհակարգի իսլամա-

կան ընկալման այլընտրանքային ուղղություն: Արևելքի երկրների մեծ մասում աշխարհիկ քաղաքական կուսակցությունների նկատմամբ հասարակության անվստահությունը, նրանց անգործությունը լուծելու հասունացող սոցիալական, տնտեսական, քաղաքական ճգնաժամը հանգեցրին իսլամի քաղաքականացմանը: Իսլամը, որի գործառույթները մինչ այդ սահմանափակվում էին հոգևոր-մշակութային կարիքների սպասարկման, իրավական և գույքային, միջցեղային, ընտանեկան հարաբերությունների կարգավորման ոլորտներով, այժմ իր վրա ստանձնեց երկրի ներքին և արտաքին քաղաքական խնդիրները կարգավորողի դերը: Կարճ ժամանակահատվածում ստեղծվեցին միջկառավարական և ոչ կառավարական կառույցներ¹, որոնց նպատակը աշխարհընկալման իսլամական հայեցակարգի հիմնական գաղափարների իրագործումն էր: Այս գործընթացի արդյունքում ձևավորվեց համաիսլամական ռազմավարություն, որի կարևոր տարրերից է հանդիսանում իսլամական երկրների քաղաքական, տնտեսական, գաղափարական և մշակութային ինտեգրացիան: Բազմաթիվ միջպետական և ոչ պետական, հասարակական-կրոնական, տնտեսական, գիտական և մշակութային իսլամական կազմակերպություններից թերևս ամենամեծ և ամենաազդեցիկ համաիսլամական քաղաքական մարմինը «Իսլամական համագործակցություն» կազմակերպությունն է (ԻՀԿ), որը մինչև 2011 թ. կոչվել է «Իսլամական կոնֆերանս» կազմակերպություն (ԻԿԿ): Ներկայումս կազմակերպության շարքերում միավորված են Ասիայի, Աֆրիկայի և Եվրոպայի 57 իսլամական պետություն, իր անդամներ-

¹ Իսլամական միջազգային կազմակերպություններից առավել ազդեցիկներն են «Իսլամական աշխարհի լիգան», «Համաշխարհային իսլամական կոնգրեսը», «Աֆրո-Ասիական իսլամական կոնգրեսը», «Իսլամական երիտասարդության համաշխարհային ասոցիացիան», «Փրկության միջազգային իսլամական կազմակերպությունը» (Ալ-Իգաս) և այլն:

րի քանակով այն ՄԱԿ-ից հետո աշխարհում երկրորդ ամենամեծ միջազգային կազմակերպությունն է²:

Ելնելով այն սկզբունքից, որ կազմակերպության գործառույթի մեջ է մտնում տարբեր երկրներում մուսուլմանների իրավունքների պաշտպանությունը, ԻՀԿ անդամ պետությունները հսկայական ֆինանսական և մարդկային ռեսուրսներ են տրամադրում Ադրբեջանի Հանրապետությանը՝ նպաստելով հայ-ադրբեջանական հակամարտության խորացմանը և հետագայում սպառնալիքի տակ դնելով տարածաշրջանային անվտանգությունը:

Անկախացումից հետո Ադրբեջանը իր արտաքին քաղաքական ուղեծրի հիմնասյուններից մեկը կառուցեց իսլամական համերաշխության գաղափարախոսության վրա: Այն առաջին հետսովետական երկիրն էր, որը 1991թ. Դաքքարում կազմակերպության անդամ պետությունների ղեկավարների առաջնորդների կայացրած գագաթնաժողովի արդյունքում դարձավ «Իսլամական կոնֆերանս» կազմակերպության անդամ: Դա առաջին միջազգային կազմակերպությունն էր, որին անդամագրվեց Ադրբեջանի Հանրապետությունը: ԻԿԿ-ին անդամակցումը հնարավորություն տվեց Ադրբեջանին, օգտագործելով կազմակերպության քաղաքական և տնտեսական հնարավորությունները, սերտ հարաբերություններ կառուցել իսլամական տարբեր երկրների, իսլամական միջազգային կառույցների, կազմակերպությունների հետ՝ հայ-ադրբեջանական հակամարտության մեջ ձեռք բերելու նրանց աջակցությունը: Կարելի է ասել՝ ԻԿԿ-ն դարձավ Ադրբեջանի և իսլամական աշխարհի միջև շփման ամենակարևոր օղակը: Անտեսելով Ղարաբաղյան հակամարտության ծագման քա-

² http://www.oic-oci.org/oicv2/page/?p_id=52&p_ref=26&lan=en

ղաքական դրդապատճառները՝ Ադրբեջանի իշխանությունները իսլամական երկրներին ուղղված իրենց հռետորաբանության մեջ փորձում էին հակամարտությունը ներկայացնել կրոնական հիմքի վրա խարսխված առճակատում: Դրանով նպատակ էր հետապնդվում հայ-ադրբեջանական պատերազմի մեջ ներգրավել ողջ իսլամական աշխարհի «ջիհադի մարտիկներին»: Արդյունքը եղավ այն, որ Աֆղանստանից, Պակիստանից, Սաուդյան Արաբիայից, Թուրքիայից, Հյուսիսային Կովկասից վարձկան մոջահեդների մեծ հոսք եկավ Ադրբեջան՝ հայերի դեմ պայքարելու կարգախոսով, որոնք հետագայում նպաստեցին երկրում իսլամական ծայրահեղական շարժումների և ահաբեկչական խմբավորումների հաստատմանն ու տարածմանը³:

1991 թ. ԻԿԿ պատվիրակությունը՝ ԻԿԿ գլխավոր քարտուղար Համիդ Ալզաբիդի օգնական Մուհամեդ Մոհսինի ղեկավարությամբ այցելեց Ադրբեջան՝ հայ-ադրբեջանական խնդիրն ուսումնասիրելու և գտնելու հնարավոր բոլոր միջոցները՝ խաղաղ ճանապարհով հակամարտության լուծմանը հասնելու համար⁴: Այնուհետև 1992 թ. պատվիրակությունը այցելեց Իրան, Թուրքիա, Ռուսաստան, Հայաստան, հանդիպումներ ունեցավ բարձրաստիճան պաշտոնյաների հետ: Նախքան այդ, Հայաստանը դիմել էր Արաբական պետությունների լիգային և ԻԿԿ-ին՝ հակամարտության գոտի դիտորդներ ուղարկելու խնդրանքով: Հայաստանում պատվիրակությունը հանդիպումներ ունեցավ ՀՀ ԱԳՆ-ում և Ազգային ժողովում: Պատվիրակության անդամներին ընդունեց նաև ՀՀ նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանը, որի հետ զրույ-

³ Ղարաբաղյան պատերազմին մասնակցած իսլամական վարձկանների վերաբերյալ մանրամասն տե՛ս Չոբանյան Գ., Իսլամական վարձկանները Ղարաբաղյան պատերազմում, «Վեմ» համահայկական հանդես, Երևան, 2013, հուլիս-սեպտեմբեր, թիվ 3 (43), էջ 163-173:

⁴ <http://www.azembassy.org.tr/?options=content&id=93>

ցում Մ. Մոհսինն ընդգծեց կազմակերպության անկեղծ ցանկությունը՝ աջակցել տարածաշրջանում խաղաղության և կայունության հաստատմանը: Կողմերն անթույլատրելի համարեցին խնդիրը կրոնական տեսանկյունից դիտարկելու միտումները⁵: Սակայն հակամարտության ընթացքում, հայերի ռազմական ձեռքբերումներին զուգահեռ, ԻԿԿ պաշտոնական դիրքորոշումը բացահայտորեն դարձավ ադրբեջանամետ՝ մերժելով դարաբաղյան կողմի որևէ իրավական արդար պահանջ:

Ոչ առանց Թուրքիայի Հանրապետության ակտիվ ջանքերի, ԻՀԿ-ն հայ-ադրբեջանական հակամարտությանն առաջին անգամ անդրադարձել է 1992 թ. հունիսի 14-ին Ստամբուլում կայացած անդամ երկրների արտաքին գործերի նախարարների 5-րդ արտահերթ ժողովի ժամանակ: Թեև որևէ բանաձև չի ընդունվել Ադրբեջանին էական նյութական օգնություն տրամադրելու վերաբերյալ, սակայն կառույցը դատապարտել է Հայաստանի զինված ուժերի կողմից Լեռնային Ղարաբաղի, Լաչինի շրջանի և Նախիջևանին սահմանակից շրջանների «բռնազավթումը», ինչպես նաև անդամ պետությունները ճանաչել են Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականությունը⁶: Ավելի ուշ՝ 1992 թ. օգոստոսին, Թուրքիան, որը ստանձնել էր ԻԿԿ արտաքին գործերի նախարարների ժողովի նախագահությունը, դիմեց ՄԱԿ-ին՝ գումարելու ՄԱԿ-ի Գլխավոր վեհաժողովի արտահերթ համագումար, որպեսզի միջոցներ ձեռնարկվեն սերբերի և Բոսնիա-Հերցեգովինայի մուսուլմանների, ինչպես նաև նորանկախ Հայաստանի և

⁵ Զրույցի գրառում՝ կայացած 1992 թ. մարտի 21-ին Հայաստանի Հանրապետության նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի և ԻԿԿ գլխավոր քարտուղարի օգնական Մ.Մոհսինի միջև (ՀՀ ԱԳՆ փաստաթղթեր, արխիվ), մեջբերված է՝ Փաշայան Ա., Իսլամն Ադրբեջանում. անցյալը և ներկան, Երևան, 2014:

⁶ Final Communique of the Fifth Extraordinary Session of the Islamic Conference of Foreign Ministers, Istanbul, 1992.

Ադրբեջանի միջև առկա էթնիկ լարումներին վերջ դնելու համար: Ադրբեջանի տարածքում Թուրքիայի ազգային շահերը հիմնավորվում էին նաև իսլամական համերաշխության շրջանակներում Ադրբեջանի թուրքական համայնքի իրավունքները պաշտպանելու պարտականությամբ⁷: Այս ժամանակաշրջանում էլ վերջնականորեն ձևավորվեց խնդրի վերաբերյալ ԻԿԿ-ի հակահայկական դիրքորոշումը, և հայ-ադրբեջանական հակամարտության թեման մտավ կազմակերպության օրակարգ:

1993 թ. Կարաչիում (Պակիստան) տեղի ունեցած ԻԿԿ արտաքին գործերի նախարարների 21-րդ համաժողովի ժամանակ Ղարաբաղյան հակամարտության վերաբերյալ արդեն ընդունվել է առաջին բանաձևը: Բանաձևում խստորեն դատապարտվում էր Ադրբեջանի Հանրապետության դեմ Հայաստանի «ագրեսիան», պահանջվում էր անհապաղ դուրս բերել հայկական զորքերը Ադրբեջանի բոլոր «բռնագավթված» տարածքներից, կոչ էր արվում Հայաստանին հարգել Ադրբեջանի Հանրապետության ինքնիշխանությունը ու տարածքային ամբողջականությունը, հնարավորություն ստեղծել, որպեսզի Ադրբեջանի տեղահանված բնակչությունն ապահով վերադառնա իր տները, ինչպես նաև պահանջվում էր անդամ պետություններից, Իսլամական զարգացման բանկից և այլ իսլամական կառույցներից Ադրբեջանի Հանրապետությանը հրատապ տրամադրել ֆինանսական և մարդասիրական օգնություն⁸:

1994 թ. մայիսին Հեյդար Ալիևի հրամանով Սաուդյան Արաբիայում Ադրբեջանի դեսպանին տրվեց ԻԿԿ Գլխավոր քարտուղարությունում մշտական ներկայացուցչի մանդատ,

⁷ St' u Aykan M. B., Turkey and the OIC: 1984-1992, The Turkish Year Book, Vol: XXIII, 1993, p. 117-118:

⁸ Resolution No. 12/21-P, Conflict between Armenia and Azerbaijan, <http://mfa.gov.az/?language=en&options=content&id=550>

և դեսպանատունը սկսեց արդյունավետ աշխատանք տանել կազմակերպության Գլխավոր քարտուղարության և համապատասխան մարմինների հետ՝ ներառյալ Իսլամական զարգացման բանկը Ջեդայում⁹: Արտաքին քաղաքականության մեջ Հեյդար Ալիևի կողմից շահարկվող իսլամական սինվոլիկան, տվեց իր արդյունքները: Երբ նա 1994 թ. հուլիսին առաջին անգամ պաշտոնական այցով մեկնեց Մառույան Արաբիա (1918 թվականից ի վեր Ադրբեջանի առաջին ղեկավարն էր, ով ուխտագնացություն կատարեց Մեքքա), նորանկախ Ադրբեջանի վրա սևեռեց իսլամական հանրության ուշադրությունը՝ հող նախապատրաստելով Ադրբեջանի և ԻԿԿ միջև հետագա սերտ համագործակցության զարգացման համար¹⁰:

Լեռնային Ղարաբաղի վերաբերյալ մեկ այլ բանաձև է ընդունվում 1994 թ. դեկտեմբերին Կասաբլանկայում (Մարոկկո) կազմակերպության անդամ պետությունների ղեկավարների գումարված 7-րդ զագաթնաժողովի ժամանակ: Այդ բանաձևը շատ չէր տարբերվում նախորդից, սակայն կարևոր էր նրանով, որ արդյունքում «Հայ-ադրբեջանական հակամարտության» խնդիրը պարբերաբար ներառվեց ՄԱԿ-ի և ԻԿԿ-ի միջև համագործակցության շրջանակներում քննարկվելիք խնդիրների ցուցակում: Սույն բանաձևում պահանջվում էր հայկական զինված ուժերի դուրսբերումը «Ադրբեջանի» Լաչինի և Շուշիի շրջաններից և հորդորում էր ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղարությանը խիստ վերահսկել ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհրդի ընդունած 822, 853, 874, 884 բանաձևերի կատարումը¹¹:

⁹ The relations between Azerbaijan and the Organization of Islamic Conference (OIC), <http://www.mfa.gov.az/?language=en&options=content&id=550>

¹⁰ Azerbaijan and OIC, <http://mfa.gov.az/?language=en&options=content&id=550>

¹¹ <http://www.mfa.gov.az/index.php?language=en&options=content&id=841>

1996 թ. հոկտեմբերի 16-18-ը ԻԿԿ նախաձեռնությամբ և մի շարք այլ իսլամական հիմնադրամների աջակցությամբ Բաքվում կայացավ Ադրբեջանի փախստականների հարցին նվիրված առաջին միջազգային կոնֆերանսը, որտեղ Ադրբեջանի նախագահ Հեյդար Ալիևը ներկայացրեց «հայերի ագրեսիայի գոհ դարձած մեկ միլիոն ադրբեջանցի գաղթականների ծանր վիճակը»¹²: Կոնֆերանսն ընդունեց ամբողջությամբ ադրբեջանաձայաստ մի բանաձև, որում նշվում էր անհրաժեշտությունն աշխարհին ավելի հանգամանորեն տեղեկացնել ադրբեջանցի գաղթականների մասին, նրանց դրությունը բարելավելու համար ապահովել միջազգային օգնություն: Որոշվեց Բաքվում հիմնել մշտական քարտուղարություն¹³: Այդ կոնֆերանսի գումարումը Բաքվում և նրա ընդունած որոշումները համարվեցին ադրբեջանական դիվանագիտության փայլուն հաղթանակ և նշանակալի հարված Հայաստանի հեղինակությանը¹⁴:

Ադրբեջանական կողմի բազմաթիվ ջանքերի շնորհիվ 1996 թ. դեկտեմբերի 9-13 Ջակարտայում (Ինդոնեզիայում) գումարված ԻԿԿ արտաքին գործերի նախարարների 24-րդ համաժողովի արդյունքում Ղարաբաղյան հակամարտության վերաբերյալ ընդունված քաղաքական բանաձևի վերնագիրը «Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև հակամարտության վերաբերյալ»-ից փոխվեց «Ադրբեջանի Հանրապետության դեմ Հայաստանի Հանրապետության ագրեսիայի վերաբերյալ»¹⁵:

¹² Տե՛ս «The First International Conference for Support to Azerbaijan Refugees Took Steps to Increased International Assistance», «OIC Newsletter», Istanbul, 1996, December, No 41.

¹³ Տե՛ս նույն տեղում:

¹⁴ Հովհաննիսյան Ն., Ադրբեջանի հակահայկական քաղաքականությունը «Իսլամական կոնֆերանս» կազմակերպության շրջանակներում, «Աշխատանքային տետրեր», «Հայկական Բանակ» ռազմավարական հանդեսի հավելված 3 (3) 2007, էջ 43:

¹⁵ Report and Resolutions on Political, Muslim Communities and Minorities Legal and Information Affairs, Twenty-Fourth Session of the Islamic Conference

Այդ քայլով հարցին արդեն տրվում էր հստակ քաղաքական բնորոշում և Ղարաբաղյան խնդրի հետ կապված ԻՀԿ-ի ընդունած հերթական բանաձևերը կրում են այդ վերնագիրը:

Հեյդար Ալիևի մահվանից հետո նրան փոխարինած Իլիամ Ալիևը հավատարիմ մնաց իր հոր իսլամական արտաքին քաղաքականությանը՝ միևնույն ժամանակ ակտիվացնելով երկրի ներսում կրոնական ճնշումները: Եթե մինչև 2003 թ. ԻԿԿ կոնֆերանսների ժամանակ ընդունված բանաձևերում միայն առանձին հատված էր հատկացվում հայ-ադրբեջանական հակամարտությանը, ապա ԻԿԿ 10-րդ իսլամական գագաթնաժողովի ժամանակ ընդունվեց առանձին հատուկ բանաձև «Ադրբեջանի դեմ Հայաստանի Հանրապետության ագրեսիայի մասին»: Այս բանաձևում վերահաստատվում էր անդամ պետությունների հարգանքը Ադրբեջանի Հանրապետության ինքնիշխանության, տարածքային ամբողջականության և քաղաքական անկախության նկատմամբ, խստորեն դատապարտվում էր Ադրբեջանի Հանրապետության դեմ Հայաստանի Հանրապետության «ագրեսիան», Ադրբեջանի «բռնազավթված» տարածքներում Ադրբեջանի քաղաքացիական բնակչության դեմ գործողությունները որակվում էին որպես հանցագործություն մարդկության դեմ, դատապարտվում էր Ադրբեջանի «գրավյալ» տարածքներում հնագիտական, մշակութային և կրոնական հուշարձանների կողոպուտը և ոչնչացումը: Կոչ էր արվում ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդին ճանաչելու Ադրբեջանի Հանրապետության դեմ ագրեսիայի առկայությունը, ձեռնարկելու համապատասխան քայլեր, պարտավորեցնում էր բոլոր պետություններին ձեռնպահ մնալ Հայաստանին զենք ու զինամթերք մատակարարելուց, ինչը կարող էր խրախուսել «ագրեսորին»՝ արդյունք

of Foreign Ministers, Jakarta, Republic of Indonesia (9-13 Decembe, 1996), Resolution No. 12/24-p on the aggression of the Republic of Armenia against the Republic of Azerbaijan.

դառնալով հակամարտության ընդլայնման և Ադրբեջանի այլ տարածքների «բռնագավթման» համար¹⁶: Կոչ անելով ոչ միայն ԻԿԿ անդամ պետություններին, այլև միջազգային հանրության անդամ այլ երկրներին դադարեցնելու գենքի մատակարարումը Հայաստանին և թույլ չտալու այդ նպատակով օգտագործել իրենց տարածքը, Հայաստանի դեմ կիրառելու արդյունավետ քաղաքական և տնտեսական միջոցներ՝ գազաթնաժողովը փորձ է անում Հայաստանի շուրջ ստեղծել շրջափակման երկրորդ գոտի¹⁷:

Կարևոր նշանակություն ունի նաև 2005 թ. դեկտեմբերի 6-7-ը Մեքքայում գումարված Երրորդ արտակարգ իսլամական գազաթնաժողովը, որի արդյունքում ընդունվեց «21-րդ դարում Իսլամական Ումմային սպասող մարտահրավերներին դիմագրավելու գործողությունների տասնամյա ծրագիր»¹⁸: Սույն բանաձևում Իրաքի, Պաղեստինի և Երուսաղեմի, սիրիական Գոլանի բարձունքների և արաբական այլ գրավյալ տարածքների ազատագրման, կիպրոսցի թուրքերի և «թուրքական» Կիպրոսի, Սուդանի, Սոմալիի, Քաշմիրի, իսլամական համերաշխության, իսլամական ինքնության պահպանման և կարևոր մարտահրավերներ համարված այս հարցերի կողքին առանձին ենթաբաժին էր հատկացված Ադրբեջանի դեմ ուղղված «հայկական ագրեսիային»: Մա նշանակում էր, որ Ադրբեջանը, իր իսլամական քաղաքականության արդյունքում, առաջիկա 10 տարիների ընթացքում ապահովում էր ԻՀԿ անդամ պետությունների քաղաքական, տնտեսական, ֆինանսական աջակցությունը:

¹⁶ Տե՛ս «Resolution N 12/10-P(IS) on the Aggression of the Republic of Armenia against Azerbaijan. Tenth Session of the Islamic Summit Conference», Malaysia, 2003, 16-17 October:

¹⁷ Հովհաննիսյան Ն., նշվ. աշխ., էջ 47:

¹⁸ Տե՛ս «Meeting of Challenges of the 21st Century. The Third Extraordinary Islam Summit ». Convened in Mecca, 2005, 6-7 December. «OIC Newsletter», Istanbul, 2005, September-Desember, No 68:

Իլիամ Ալիևը ԻԿԿ շրջանակներում իր ակտիվ գործունեության շնորհիվ կարողացավ հասնել նրան, որ կազմակերպության արտաքին գործերի նախարարների 33-րդ կոնֆերանսը 2006 թ. հունիսի 19-21-ը գումարվեց Բաքվում: Ղարաբաղյան հակամարտության վերաբերյալ հերթական ադրբեջանամետ բանաձևի ընդունումից բացի, Ադրբեջանը Հայաստանին մեղադրեց իսլամական մշակութային արժեքները ոչնչացնելու բարբարոսության մեջ: Ընդունվեց «իսլամական սրբատեղիների պահպանման մասին» բանաձև, որում անդրադարձ էր կատարվում հիմնականում չորս իսլամական հուշարձանների պահպանման խնդրին: Առաջինը վերաբերում էր Սյոդայի Բաբրի մզկիթին՝ Հնդկաստանում, երկրորդը՝ Չարար-է-Շարիֆ իսլամական համալիրին Քաշմիրում, երրորդը՝ Իրաքին, իսկ չորրորդը՝ իսլամական պատմական և մշակութային հուշարձաններին և գերեզմաններին՝ Ադրբեջանի «բռնազավթված տարածքներում»¹⁹: Սակայն միննույն ժամանակ՝ 2006 թ., Ադրբեջանի կառավարության հրահանգով ավարտին հասցվեց Նախիջևանի տարածքում գտնվող հայկական խաչքարերի և ճարտարապետական հուշարձանների հիմնահատակ ոչնչացումը: Ջուղա քաղաքի հայկական գերեզմանատան խաչքար-շիրմաքարերը գետին են հավասարեցվել, իսկ գերեզմանատան տարածքը վերածվել է հրաձգարանի: Հայաստանը պաշտոնական բողոք է ներկայացրել և ՅՈՒՆԵՍԿՈ-ից պահանջել հանձնաժողով ուղարկել Ջուղա, ձեռք առնել բոլոր հնարավոր միջոցները ադրբեջանական վանդալիզմը դադարեցնելու համար: Սակայն չանսալով միջազգային հանրության բողոքին՝ Ադրբեջանի կառավարությունը չթույլատրեց ՅՈՒՆԵՍԿՈ-ի և Եվրա-

¹⁹ Տե՛ս «The Thirty-third Session of the Foreign Ministers (Session of Harmony of Rights, Freedoms and Justice), held in Baku, Republic of Azerbaijan». 2006, 19-21 June. «OIC Newsletter», 2006, May-August, No 70:

խորհրդի հանձնաժողովի ներկայացուցիչներին անգամ մտնել Նախիջևանի տարածք՝ տեղում ստուգումներ անցկացնելու նպատակով:

2008 թ. մարտի 13-14-ը Սենեգալի մայրաքաղաք Դաքարում տեղի ունեցած ԻԿԿ 11-րդ գագաթնաժողովի ժամանակ, որը կրում էր «Իսլամը 21-րդ դարում» խորագիրը, Ղարաբաղյան հակամարտության վերաբերյալ ընդունվեց հերթական հակահայկական բանաձև, որը վերահաստատեց բոլոր նախորդ համապատասխան որոշումները, Ադրբեջանի «բռնազավթված» տարածքներում Ադրբեջանի քաղաքացիների նկատմամբ իրականացված գործողությունները որակվեցին որպես մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն, դատապարտվեց Ադրբեջանի «բռնազավթված» տարածքներում հնագիտական, մշակութային և կրոնական հուշարձանների ոչնչացումը, հայերի «անօրինական» տեղափոխումը այդ տարածքներ: Մտահոգություն հայտնելով Ադրբեջանի Հանրապետության տարածքում գտնվող ավելի քան մեկ միլիոն տեղահանված անձանց և փախստականների գոյության փաստի առթիվ՝ ԻԿԿ անդամ պետություններին, Իսլամական բանկին և այլ Իսլամական կառույցներին հորդորվում էր Ադրբեջանին ցուցաբերել խիստ անհրաժեշտ ֆինանսական և հումանիտար օգնություն²⁰: Ադրբեջանին զգալի տնտեսական օգնության հատկացում էր նախատեսվում նաև ԻԿԿ անդամ երկրների արտաքին գործերի նախարարների 36-րդ համաժողովի ժամանակ (2009 թ., մայիսի 23-25, Դամասկոս) ընդունված բանաձևում²¹: ԻԿԿ գլխավոր քարտուղար Էքմելեդ-

²⁰ St´u «Organization of Islamic Conference. Resolution on political affairs adopted by the eleventh session f the Oslamic Summit conference», p. 23-26, <http://www.oic-oci.org/is11/english/res/11-SUM-POL-RES-FINAL.pdf>

²¹ St´u «Resolution on Economic Affairs Adopted by the Thirty-Sixth Session of the Council of Foreign Ministers» (Session of Enhancing Islamic Solidarity), Damascus, Syrian Arab Republic (23-25 May 2009), OIC/36-CFM/ECO/RES/ FINAL

դին Իհսանօղլուն «հայերի կողմից մզկիթների ոչնչացումը և անտառների հրկիզումը» Ադրբեջանի «բռնազավթված» տարածքներում որակեց որպես մեծ սխալ. «Մենք չենք ընդունում այդ գործողությունները և չենք կարծում, որ Հայաստանի գործողություններին պետք է պատասխանենք նմանատիպ մեթոդներով, որովհետև դա մեզ արգելում է մեր հավատը»²²:

Բացի Ադրբեջանին տրամադրվելիք նյութական օգնությունից, ԻՀԿ Գլխավոր քարտուղարությունը հրահանգում է ՄԱԿ-ում իր ներկայացուցչին Գլխավոր Ասամբլեայի նստաշրջանների ժամանակ համապատասխան աշխատանքներ վարել՝ Ադրբեջանի նախաձեռնությունների աջակցմանն ուղղված, ինչպես նաև հորդորում է կազմակերպության անդամներին քվեարկել ադրբեջանանպաստ բանաձևերի ընդունման համար: Իսլամական տեղեկատվական ընկերությունը մշտական աշխատանք է տանում Ղարաբաղյան հակամարտության վերաբերյալ ադրբեջանանպաստ քարոզչական տեղեկատվության տարածմանն ուղղությամբ, որի համագործակցության բաղկացուցիչ մասն է կազմում իսլամական պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների կողմից Ադրբեջանին հատկացվող ֆինանսական և հումանիտար օգնությունը:

2010 թ. Երկխոսության և համագործակցության ԻԿԿ երիտասարդական ֆորումը²³ դիմեց ԻԿԿ-ին, որպեսզի հայերի կողմից իրականացված «Խոջալուի ցեղասպանության» վերաբերյալ ընդունեն դատապարտող հոչակագիր: Արդյունքում, ԻԿԿ անդամ երկրների խորհրդարանական միության

²² Э. Ихсаноглу: «ОИК не приемлет действий Армении на оккупированных территориях Азербайджана», <http://www.day.az/print /news/politics/180795.html>

²³ Երկխոսության և համագործակցության ԻՀԿ երիտասարդական ֆորումը, որի հիմնադիր համագումարը տեղի է ունեցել 2003 թ. օգոստոսին Բաքվում, ստեղծվել է Ադրբեջանի երիտասարդական կազմակերպությունների ազգային ասամբլեայի առաջարկով:

գագաթնաժողովի 6-րդ նիստի ժամանակ (2010 թ., հունվարի 30-31, Ուզանդա) դատապարտվեց հայերի զինված ուժերի կողմից Խոջալու քաղաքում ադրբեջանցի բնակչության «զանգվածային կոտորածը» և կոչ արվեց կազմակերպության բոլոր անդամ երկրներին «տալ համապատասխան ճանաչում մարդկության դեմ այս հանցագործությանը և աջակցել քարոզարշավին՝ ազգային և միջազգային մակարդակներում»²⁴: ԻՀԿ-ն միակ միջազգային կազմակերպությունն է, որը պաշտոնապես ճանաչել է «Խոջալուի ցեղասպանությունը» և այն ընդգրկել իր կողմից հիշատակվող իրադարձությունների ցանկում:

Ընդհանուր առմամբ ԻՀԿ գագաթնաժողովներում, արտաքին գործերի նախարարների խորհրդաժողովներում և այս կազմակերպության այլ ֆորումներում հայ-ադրբեջանական հակամարտության հետ կապված ընդունվել են 3 բանաձև. «Ադրբեջանի Հանրապետության դեմ Հայաստանի Հանրապետության ագրեսիայի վերաբերյալ», «Ադրբեջանի Հանրապետության տարածքում Հայաստանի Հանրապետության ագրեսիայի հետևանքով պատմական և մշակութային հուշարձանների ոչնչացման վերաբերյալ» և «Ադրբեջանի Հանրապետությանը տնտեսական աջակցություն տրամադրելու վերաբերյալ»:

Սակայն ԻՀԿ-ի շրջանակներում Ադրբեջանի հակահայկական քաղաքականությունը չի սահմանափակվում միայն Ղարաբաղյան հակամարտության վերաբերյալ ադրբեջանապաստ քաղաքական բանաձևերի ընդունմամբ: Ադրբեջանի ակտիվ գործունեության շնորհիվ՝ ԻՀԿ-ի կողմից կազմակերպված բազմաթիվ կարևոր իսլամական գիտաժողովներ, ֆորումներ, հանդիպումներ անցկացվում են հենց Բաքվում,

²⁴ OIC Resolution No. 26/6-CONF, on cooperation between PUIC and ICYF-DC, SSCPE/4-2010/DR/RES.26/Rev.1.

որոնց հարթակները Ադրբեջանի իշխանությունների կողմից հմտորեն օգտագործվում են հակահայկական քարոզչության և դարաբաղյան խնդրի վերաբերյալ սխալ տեղեկատվության տարածման համար: Նշենք դրանցից առավել կարևորները.

Նշանակալից է 1998 թ. դեկտեմբերի 9-11 Հեյդար Ալիևի հովանավորությամբ Բաքվում անցկացված «Իսլամական քաղաքակրթությունը և Կովկասը» թեմայով միջազգային գիտաժողովը: Գիտաժողովի ժամանակ Հ. Ալիևի ելույթը կարևոր հենք հանդիսացավ երկրի իսլամական քաղաքականության տեսական ձևակերպման համար: Աղավաղելով տարածաշրջանի ժողովուրդների պատմությունը՝ նա ջանում էր իսլամական մշակույթի և քաղաքակրթության մեջ ներկայացնել Ադրբեջանի պատմական ժառանգության, տարածաշրջանում իսլամական մշակույթը տարածողի իր դերը՝ բնորոշելով Ադրբեջանը որպես Եվրոպան Ասիային, արևմուտքը արևելքին կապող կամուրջ²⁵: Հ. Ալիևը հնարավորությունը բաց չէր թողնում նման հավաքները հակահայկական նպատակներով օգտագործելու հնարավորությունը: Մասնակից երկրների ներկայացուցիչների հետ անձնական հանդիպումների ժամանակ նա և իր թիմակիցները անդրադառնում էին հայ-ադրբեջանական խնդրին՝ Հայաստանը ներկայացնելով որպես ազրեսոր:

2006 թ. սեպտեմբերի 9-12-ը Բաքվում տեղի ունեցավ ԻԿԿ գրոսաշրջության նախարարների 5-րդ կոնֆերանսը, որի արդյունքում ընդունվեց Բաքվի հռչակագիրը: Հռչակագրում խստորեն դատապարտվում էր «Հայաստանի կողմից Ադրբեջանի բռնազավթված տարածքներում բնական ռեսուրսների

²⁵ International symposium on Islamic Civilisation in Caucasia, 1998, <http://www.ircica.org/international-symposium-on-islamic-civilisation-in-caucasia-1998/irc673.aspx>

անօրինական շահագործումը և մշակութային ու պատմական հուշարձանների ավերումը²⁶»:

2007 թ. ապրիլի 26-28-ը Բաքվում կայացավ «Լրատվամիջոցների դերը հանդուրժողականության և փոխըմբռնման զարգացման գործում» միջազգային համաժողովը, որի ժամանակ Ադրբեջանը հետապնդում էր երկու նպատակ. 1. ապացուցել, որ միջազգային հարաբերություններում ստանձնում է նոր՝ ավելի բարձր և կարևոր դեր 2. ցույց տալ, որ Ադրբեջանը հանդուրժողականության կենտրոն է, իսկ, օրինակ, Հայաստանը՝ բռնազավթող և ցեղասպան²⁷:

2009 թ. ԻԿԿ կողմից Բաքուն հայտարարվեց Իսլամական մշակույթի կենտրոն, (2018 թ. այդ կոչումը ստանձնելու է Նախիջևանը): Այդ որոշումը կայացվել էր ԻԿԿ անդամ երկրների մշակույթի նախարարների 5-րդ համաժողովի ժամանակ (2007 թ., նոյեմբերի 21-23, Լիբիա): Իլիամ Ալիևը մշակութային տարվա բացման արարողության ժամանակ, ներկայացնելով Ադրբեջանի ուրույն տեղը իսլամական աշխարհում, կրկին անդրադարձավ Ղարաբաղյան խնդրին. «... մեր բռնազավթված տարածքներում հայկական վանդալները դաժանաբար ոչնչացնում են մեր ճարտարապետական հուշարձանները: Մենք ուզում ենք տեղեկացնել միջազգային հանրությանը հայերի գազանությունների մասին: Ադրբեջանը զարգանում է ամեն օր, սակայն Հայաստանում չի նկատվում այդ տենդենցը: Միջազգային հանրությունը և բոլոր միջազգային կազմակերպությունները չպետք է վարեն երկերեսանի քաղաքականություն: Ադրբեջանը չի գնա ոչ մի զիջման տարածքային ամբողջականության հարցում, քանի որ մեր հողե-

²⁶ Baku Declaration of 5th Session of the ICTM condemns deliberate destruction of Islamic monuments by Armenia, <http://www.today.az/news/politics/30051.html>

²⁷ «Baku Hosts International Conference on «Role of Media in development of Tolerance and Mutual Understanding», <http://www.azembassy.com/new/news.php?id=414>

րի 20%-ը գտնվում է բռնագավթման տակ, մեզ մոտ կան մեկ միլիոնից ավել փախստականներ»²⁸:

Չնայած այն հանգամանքին, որ Ադրբեջանի հետևողական քաղաքականության շնորհիվ ԻՀԿ տարբեր մարմինների և կառույցների կողմից ընդունվում են հակահայկական բանաձևեր, այնուհանդերձ, դրանք չունեն իրավական ուժ, այլ կրում են խորհրդատվական բնույթ: Թեև տեսականորեն այս կառույցի գործունեությունը հիմնված է «իսլամական համերաշխության» սկզբունքի հիման վրա, սակայն անդամ երկրների քաղաքական շահերի բախումները, միմյանց նկատմամբ տարածքային հավակնությունները²⁹ և կրոնական ուղղությունների միջև գոյություն ունեցող տարածայնությունները (սուննիականություն և շիայականություն) խոչընդոտում են իսլամական աշխարհի միասնությանը և կազմակերպության արդյունավետ գործունեությանը:

ԻՀԿ անդամ երկրների մեծ մասը բարեկամական հարաբերություններ ունի Հայաստանի Հանրապետության հետ և համագործակցում է տարբեր ոլորտներում: Դրանցից են Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը, Սիրիան, Լիբանանը, Իրաքը, ՄԱԷ-ն, Եգիպտոսը և այլն: Կազմակերպության անդամ միայն որոշ պետություններ են, որ Հայաստանի Հանրապետության հետ չունեն դիվանագիտական հարաբերություններ (Սաուդյան Արաբիա, Պակիստան, Թուրքիա)՝ նախապայման առաջադրելով Ղարաբաղյան հակամարտության հիմնախնդիրը:

²⁸ С. Керимова, В центре исламского мира. В Азербайджане состоялись торжественные мероприятия, посвященные открытию года «Баку – столица исламской культуры-2009», «Region plus», 2009, №5 (73), с. 64-67.

²⁹ Սաուդյան Արաբիան տարածքային հավակնություններ ունի Օմանի, Իրաքի, Յեմենի, Իրաքը՝ Քուվեյթի, Իրանի, Իրանը՝ Բահրեյնի, Աֆղանստանի, ՄԱԷ-ի, Մարոկոն՝ Ալժիրի նկատմամբ և այլն:

Լինելով ԻՀԿ ակտիվ անդամ՝ Ադրբեջանը, իր հերթին, հավատարիմ է մնում «իսլամական համերաշխության» գաղափարներին այնքանով, որքանով դրանք կարող է ծառայեցնել սեփական շահերին: Թեև այս կազմակերպության անդամ երկրների համախմբան հիմնական առանցքը հանդիսանում է Պաղեստինի հարցը, Ադրբեջանը շարունակում է խորացնել իր համագործակցությունը Իսրայելի հետ՝ քաղաքական, տնտեսական, ռազմական և այլ ոլորտներում: Բավական է նշել այն փաստը, որ Իսրայելը հանդիսանում է ադրբեջանական նավթի երկրորդ ամենախոշոր արտահանողը:

Հաշվի առնելով վերջին ժամանակներում արաբական երկրներում իսլամական ծայրահեղական խմբավորումների աննախադեպ ակտիվացումը և տարածաշրջանային ոչ կայուն իրավիճակը, ինչը կարող է լուրջ վնաս հասցնել Հայաստանի Հանրապետության անվտանգությանը, պետք է պատրաստ լինել դիմակայելու իսլամական աշխարհի՝ մասնավորապես միջազգային ահաբեկչական կառույցների հենակետ հանդիսացող Ադրբեջանի կողմից սպառնացող հավանական մարտահրավերներին: Ղարաբաղյան հակամարտության տարիներին Հեյդար Ալիևի հրավերով և հովանավորությամբ երկրում հաստատված իսլամական ծայրահեղական տարբեր շարժումների ներկայացուցիչները հանդիսացան ահաբեկչական կառույցների («Ալ-Քաիդա», «Ալ-Ջիհադ», «Ջամաա ալ-իսլամիա», «Ջեյշուլլահ» և այլն) ադրբեջանական մասնաճյուղերի հիմնադիրները³⁰, որոնց կենսունակության վառ ապացույց է 2006 թ. կազմավորված և այժմ «Իսլամական պետություն» անվանումը կրող ահաբեկչական խմբավորման շարքերում Ադրբեջանի քաղաքացիների ակտիվ մասնակցությունը:

³⁰ Sté u Bodansky Y., The new Azerbaijan Hub: How Islamist operations are targeting Russia, Armenia and Nagorno-Karabakh, «Strategic Policy»,10/9:

**АНТИАРМЯНСКАЯ ПОЛИТИКА АЗЕРБАЙДЖАНА В
РАМКАХ ОРГАНИЗАЦИИ ИСЛАМСКОГО
СОТРУДНИЧЕСТВА**

Гаяне Чобанян

(резюме)

После обретения независимости Азербайджан стал активно использовать исламский фактор в своей антиармянской политике. Первой международной организацией, членом которой стал Республика Азербайджан, это Организация исламского сотрудничества (ОИС). Ассоциируя себя неделимой частью исламского мира, Азербайджан стал использовать военный, политический, экономический потенциал членов стран ОИС против Армении. В результате активной исламской политики Азербайджана в рамках ОИС, вопрос Карабахского конфликта было внесено в список существующих проблем исламского мира.

**ANTI-ARMENIAN POLICY OF AZERBAIJAN IN THE
FRAMEWORK OF THE ORGANIZATION OF ISLAMIC
COOPERATION**

Gayane Chobanyan

(summary)

After Azerbaijan gained independence it became actively use islamic factor in his anti-armenian policy. The first international organization that Republic of Azerbaijan became member is the Organization of Islamic Cooperation (OIC). Considering itself indivisible part of the Islamic world, Azerbaijan uses military, political, economic potential of the member states of OIC against Armenia. As a result of the active Islamic politics of Azerbaijan in the framework of OIC, Karabakh conflict have been included to the list of existing problems of the Islamic world.